

**СПІВВІДНОШЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ТА ПСИХОЛОГІЇ В СИСТЕМІ
“НАУКОВОЇ ФІЛОСОФІЇ” ВІЛЬГЕЛЬМА ВУНДТА**

У статті з'ясовується концепція відомого німецького філософа XIX – початку XX ст. В.Вундта щодо співвідношення психології і філософії в контексті загальної структури його системи наукової філософії і пов'язаної із цим класифікації наук.

Ключові слова: метафізика, наукова філософія, психологія, класифікація наук.

Наприкінці XIX століття з особливою гостротою постало питання про предмет філософського знання. Це було пов'язано з відокремленням від філософії останніх галузей спеціального знання, які раніше були з нею нерозривно пов'язані, насамперед – психології, а також із розвитком позитивізму, який фактично нівелював філософію перед позитивними науками. Ці процеси, спричинивши серйозну кризу європейської філософії, одночасно сприяли напрацюванню нових шляхів її розвитку у XX столітті. Серед філософів, які були безпосередніми авторами цих процесів, виділяється фігура Вільгельма Вундта (1832–1920) – засновника експериментальної психології, ученого, який намагався побудувати систему філософії на наукових засадах, тобто спираючись виключно на емпіричні науки, а не на умоглядну метафізику. Проте сьогодні ім'я В.Вундта, посідаючи гідне місце в історії психології або соціології, в історії філософії виявляється майже забутим або принаймні не цікавим. Відтак, залишаються малодослідженими його обґрунтування співвідношення філософії та психології і його розуміння сутності філософії, взагалі його роль в історії філософії на переломному етапі її розвитку.

Звичайно, у німецькомовній літературі філософська концепція В.Вундта досліджувалася більш педантично. Ще за його життя виходили праці Й.Бауманна, О.Флюгеля, А.Хаусснера, П.Петерсена та інших. Ідеї В.Вундта були предметом розгляду й критичного осмислення інших філософів того часу: В.Дільтея, Г.Зіммеля, В.Віндельбанда, Е.Кассіраера. У більш сучасний період можна відзначити узагальнюючу працю В.Майхнера й Е.Ешлера (1979). Проте більшість досліджень стосується ролі В.Вундта у становленні експериментальної психології, ніж, власне, його значення як філософа.

Те ж саме можна сказати про російськомовну літературу. В.Вундт був добре відомим і популярним у Росії наприкінці XIX – на початку XX століття. Окремі праці присвячували його філософській системі Вол.Соловйов, А.Бао, Л.Оболенський, А.Волинський, К.Вентцель, А.Селітренніков; психологічні дослідження німецького вченого аналізували Г.Челпанов, Я.Колубовський, Ф.Зелінський та інші. Проте сьогодні ім'я В.Вундта є популярним серед істориків психології (С.Степанова), етнопсихологів (Т.Стефаненко) та істориків соціології (Д.Подвойський і Л.Хайрулліна), але не серед істориків філософії. Спеціальних праць, присвячених його філософії, ми практично не знаходимо ані в російській, ані в українській історико-філософській літературі, хіба що скупі згадки в підручниках або короткі енциклопедичні довідки.

Метою цієї статті є з'ясування концепції В.Вундта щодо співвідношення психології і філософії в контексті загальної структури його системи наукової філософії і пов'язаної із цим класифікації наук – концепції, яка мала суттєве значення у визначенні шляхів розвитку філософії в період її кризи на межі XIX–XX століть.

Вільгельм Вундт сформувався як учений у галузі фізіології, але вже у 60-ті роки XIX століття він висунув програму розвитку експериментальної психології як самостійної наукової дисципліни. Це завдання неминуче поставило перед ним питання про співвідношення психології з філософією, частиною якої вона тоді ще вважалась. Надзвичайно сумлінний учений, В.Вундт фактично стає одночасно й філософом, намагаючись побудувати систему філософії на нових, емпіричних засадах, застосовуючи звичну для нього наукову методологію. Він сам визнавав: “Оскільки я розпочав із природознавства і потім дійшов до філософії завдяки заняттям емпіричною психологією, то мені здавалось би неможливим філософствувати інакше, ніж застосовуючи метод, який відповідає цьому порядку проблем” [4, с.126–127].

Психологія при цьому мала бути виділена як самостійна наука поза філософією, а В.Вундт орієнтувався на тісний зв'язок психології з фізіологією (“фізіологічна психологія”) й іншими суто природничими науками, але водночас прагнув, “щоб результати, отримані в такий спосіб психологією, у свою чергу, були утилізовані філософією”. Захищаючись від критики на свою адресу із цього приводу, В.Вундт підкреслював, що як генетична, так і логічна першість у цій взаємодії належить психології, а не філософії. Тобто йдеться не про “спотворення психології метафізикою”, а про те, що “емпіричні результати, отримані мною із психологічних досліджень, вплинули на мої філософські погляди” [4, с.126].

Створюючи свою “Систему філософії” (перше видання якої з’явилося 1889 року, проте основні ідеї формувалися на протязі попередніх 20–30 років), В.Вундт, у першу чергу, намагається дистанціюватись від відомих (і вже значною мірою дискредитованих на той час) метафізичних філософських систем. Можна стверджувати, що В.Вундт не сприймає філософію як метафізику – у розумінні додосвідного або позадосвідного знання. Метафізика, пише він, маючи на увазі, очевидно, філософські системи Гегеля і Канта, не повинна бути ані “поезією понять”, ані апіорно побудованою розумом системою. “<...> Основою метафізики я визнаю досвід, єдиним же припустимим у ній методом – зв’язок фактів згідно з принципом підстави і наслідку, який уже всюди застосовується в окремих науках” [4, с.122].

Отже, філософія, як і будь-які інші науки, може базуватись лише на досвіді, і в цьому розумінні В.Вундт виступає емпіриком-позитивістом. У чому ж тоді її відмінність від інших, власне емпіричних, наук, і в якому відношенні до них вона знаходиться? Ця відмінність полягає, перш за все, у меті філософії, а саме в тому, що вона повинна несуперечливо об’єднати різні точки зору позитивних наук. Мета філософії, як не без певної метафоричності пише В.Вундт, “полягає в об’єднанні наших окремих знань у такий погляд на світ і на життя, який би задовольняв вимоги розсудку і потреби серця” [4, с.129].

Інакше кажучи, завдання філософії полягає в систематизації знань окремих наук, оскільки власного предмету вона не має. Відповідно, у відношенні до цих наук філософія виступає вже не штучною метафізичною підставою, а навпаки, сама ґрунтується на них, при цьому В.Вундту важливо підкреслити, що саме на *всіх* науках, уникаючи надання однобічної переваги науковим точкам зору з якої-небудь однієї конкретної галузі знань. Одночасно філософія, як такий собі об’єктивний і безпристрасний суддя, має регулюючу й спрямовуючу функцію щодо тих самих окремих наук.

Філософія, таким чином, постає у В.Вундта загальнонауковою системою, яка не може й не повинна відриватись від емпіричних наук. Вона є *науковою*, оскільки складається із “загальних знань, які дають окремі науки” [4, с.145] (залишається невідомим, як *окремі* науки можуть продукувати *загальні* знання, і які саме знання є загальними), і є *системою*, оскільки поєднує ці загальні знання несуперечливо (очевидно, якщо “загальні знання” якоїсь галузі знань при цьому вступають у суперечність із “загальними знаннями” іншої галузі, то вони мають бути переглянуті, – і тут філософія виступає, усе ж таки, як *підстава* даної галузі знань). Ця несуперечливість, підґрунтям якої, кінець кінцем, у В.Вундта є емпіричний характер отриманих знань, дає йому підстави говорити про *єдину* систему *наукової* філософії. Очевидно, при цьому не відкидається можливість її розвитку й відповідної зміни (разом із розвитком і змінами конкретних наукових концепцій), але загальна наукова картина світу (тобто філософія) у кожний даний момент може бути *тільки одна*. “<...> Для тих, хто погоджується із такою точкою зору, стане неможливим одночасне існування різних філософських систем, обмін думками між якими був би безпредметним, а сперечання, унаслідок розходження *toto genere* всіх основних передумов з одного та іншого боку, – безцільне” [4, с.146].

Оскільки філософія так тісно пов’язана з окремими науками, класифікація останніх стає принциповим моментом в усвідомленні структури самого філософського знання. При цьому історичний процес відокремлення емпіричних наук від філософії (останньою, як підкреслює В.Вундт, відокремилася психологія – і він сам для цього багато зробив) знову

ж таки, не дає підстав говорити про те, що вона залишається їх основою – логіка пізнання ставить на перший план індукцію, а не дедукцію. Відповідно, і логіка класифікації наук не може повторювати їх генезису.

У своїй класифікації наук (можна згадати, що XIX століття взагалі було плідним із точки зору спроб такої класифікації – зокрема, цим переймався ранній позитивізм) В.Вундт свідомо продовжує беконівську традицію, відмовляючись тільки від деяких метафоричних підходів англійського емпірика – зокрема, від класифікації згідно з основними “духовними силами” (Ф.Бекон називає це “інтелектуальними здібностями”: пам’яттю, уявою, розсудком [див. 1, с.150]), відтак виключаються із цієї класифікації мистецтва; натомість погоджуючись, наприклад, із тією позицією, що так звані прикладні науки слід розглядати лише як відгалуження чистих, або теоретичних [4, с.148]. Завдання класифікації наук для В.Вундта – це завдання *суто логічне*, а тому основним критерієм класифікації виступає не мета науки, не її методи, і навіть не предмет науки як такий – адже один і той самий предмет може ставати об’єктом декількох наук, які утворюють стосовно нього різні поняття. Завдання наук і, відповідно, їх класифікація “<...> визначаються не предметами як такими, а перш за все залежать від логічних точок зору, з яких розглядаються ці предмети” [4, с.149].

У загальних рисах вундтівська класифікація виглядає так. Насамперед, виокремлюється математика стосовно всіх інших (емпіричних) наук як така, що досліджує об’єкти виключно з боку їх *формальних* властивостей. Формальними В.Вундт називає такі властивості, які відносяться до *порядку*, а не до змісту, і які пов’язані з інтелектуальним розумінням предметів, а не з їх чуттєвим сприйняттям. Така відповідна спрямованість дає математиці можливість виходити за межі даного в досвіді порядку речей – отже, завдання математики визначається як “дослідження всіх взагалі мислимих порядків і понять, які відносяться до порядку” [4, с.150].

Якщо математичні науки є науками формальними, то інші, які “займаються дослідженням властивостей і відносин *предметів досвіду* і щодо форми, і щодо змісту”, В.Вундт називає *науками реальними* [4, с.152]. Їх розподіл проводиться в дусі часу (паралельно таку ж класифікацію розробляв сучасник В.Вундта В.Дільтей) – на дві царини: *науки про природу* і *науки про дух*¹. Цей розподіл німецький учений трактує таким чином, що в його основі, знову ж таки, знаходиться не стільки принципова відмінність предметів вивчення (інакше можна було б дійти до картезіанських двох субстанцій – такий підхід ним свідомо відкидається), скільки відмінність кутів зору, з яких ми спостерігаємо єдиний світ досвіду – а саме, його природну і духовну грані. Власне, ідеться не про онтологічний статус тих чи інших речей, а лише про те, як вони нами сприймаються – або як такі, що відмінні від нас, або як такі, що споріднені з нашим власним буттям. При цьому у В.Вундта вимальовується дуже цікава піраміда наук, побудована за принципом своєрідного “включення”. Якщо математика, вивчаючи формальні властивості предметів, може абстрагуватись від реального змісту досвіду, то досвідні науки, вивчаючи цей реальний зміст, не можуть повністю ігнорувати формальні властивості речей. Подібне співвідношення існує й серед реальних наук: якщо природознавство може ігнорувати духовний бік речей, то науки про дух не можуть повністю відокремити духовні процеси від їх природного боку і природних умов. “У цьому розумінні в системі наук здійснюється, таким чином, поступовий перехід від більш абстрактного до більш конкретного розгляду, і повна реальність досвідного світу виявляється, власне, лише в тих царинах, які стоять наприкінці, – у науках про дух” [4, с.153].

Спеціальний розгляд вундтівської класифікації природничих наук виходить за межі нашої теми, але відзначимо два моменти. По-перше, його поділ природознавства на науки

¹ Власне, попередником В.Вундта і В.Дільтея, так само як і В.Віндельбанда й Г.Ріккорта з їх “науками про природу” і “науками про культуру”, був Джон Стюарт Мілль, який, на відміну від О.Конта і Г.Спенсера, вирізняв природничі науки, або науки про природу, і моральні науки. Згодом ця проблема стала предметом дослідження в німецькій філософії. Поняття Мілля “моральні науки” (moral science) при перекладі німецькою мовою трансформувалось в еквівалентне йому “науки про дух” (“духознавство”, Geisteswissenschaften) [див. 5, с.619].

про *природні процеси* (динаміка, фізика, хімія) і *природні предмети* (астрономія, географія та ін.) нагадує спенсерівський поділ на абстрактно-конкретні і конкретні науки, тільки у Г.Спенсера немає поділу на науки про природу і науки про дух – психологія і соціологія стоять в одному ряду конкретних наук разом з астрономією, геологією, біологією тощо. В.Вундт у цьому відношенні наслідує не стільки О.Конта і Г.Спенсера, скільки Дж.Ст.Мілля. По-друге, і в цьому В.Вундт вже виступає новатором, він виділяє в окремий клас змішані дисципліни – науки, що виникають на стику інших наук (зокрема фізико-хімічні) [див. 4, с.156]. Це безпосередньо стосується і його розуміння змісту і місця в системі наук психології.

Науки про дух, за аналогією із природничими, поділяються В.Вундтом на дві головні царини – науки про духовні процеси і науки про продукти духу. Визнаючи при цьому відносність цього поділу, засновник експериментальної психології в такий спосіб знаходить належне місце для *психології* як “вчення про духовні процеси взагалі”, адже “вчення про духовні процеси обіймає більш загальні царини наук про дух, які містять у собі в той же час і принципи пояснення окремих продуктів духу” [4, с.157]. Психологія, таким чином, виступає своєрідною основою й інструментом для всіх інших, як би ми сьогодні сказали, гуманітарних наук – на кшталт тієї ролі, яку фізика та хімія відіграють стосовно інших природничих наук.

До загальної психології примикають спеціальні психологічні дисципліни: а) які мають своїм предметом розвиток явищ свідомості в різних класах живих істот (психологія тварин); б) які пов’язані з історією психічного розвитку людини (психологія дитини) або в) із психологічним тлумаченням найважливіших творінь людського духу (психологія народів, основними проблемами якої В.Вундт визначав “мову, міфи і звичаї” [див. 3, с.32]); г) які розглядають відношення духовного життя до матеріальних процесів (психофізика). Останню дисципліну В.Вундт пов’язує із природничо-психологічним розглядом розвитку людини і племен, долучаючи, таким чином, до спеціальних психологічних дисциплін *антропологію* і *етнологію* [4, с.157]. Зазначимо, що практично всі ці науки знаходилися в полі зору німецького вченого, при цьому відзначене вище його прагнення працювати на “стику наук” – у даному разі наук про природу і наук про дух – визначало особливу увагу до психофізики і психології народів, де В.Вундт виступив фактичним засновником.

Науки про продукти духу теж поділяються на дві групи. До першої, пов’язаної із з’ясуванням загальних властивостей і умов походження продуктів духу, відноситься *філософія*. Друга структурується відносно тих царин духовного життя, до яких належать відповідні продукти, – це політична економія, політика, систематичне правознавство, наука про релігію, теорія мистецтв, спеціальна методологія наук. Окремо, як третій клас, В.Вундт виділяє ті науки, що досліджують *походження продуктів духу* – *історичні науки*.

Розроблена В.Вундтом класифікація, при всій своїй стрункості й логічності, мала певні прогалини, які він сам відчував, зокрема, спеціальне місце йому прийшлося шукати для педагогіки. З одного боку, він розглядає її як прикладну частину психології, але з іншого – визнає особливу наближеність її до філософії, адже “принципи виховання такою значною мірою засновані на етичних правилах, що практичні питання педагогіки переходять усюди в царину філософської етики” [4, с.158]. Подібний своєрідний статус надається також теології.

Як уже зазначалось, класифікація наук має для В.Вундта не суто самостійне значення – вона структурує й філософське знання, адже “філософія має той самий зміст, що й сукупність окремих наук”, відрізняючись від них лише *точкою зору* на цей зміст [4, с.159]. З іншого боку, ця точка зору, яка спрямована, перш за все, на *зв’язок* об’єктів знання, визначає й особливу природу структурування наукової філософії. Перш за все, В.Вундт поділяє її на *вчення про пізнання*, що досліджує виникнення змісту знання, і *вчення про принципи*, яке досліджує систематичний зв’язок основних принципів знання.

Учення про пізнання, за аналогією із загальним поділом наук, поділяється на *формальну* і *реальну* частину. До першої відноситься *формальна логіка*, яка у філософії, таким

чином, відіграє ту ж саму роль, що й математика відносно емпіричних наук; але одночасно виступає основою математики, її “основною філософською наукою”. Друга, у свою чергу, поділяється на дві царини – історію пізнання і теорію пізнання. Історія пізнання, за В. Вундтом, має тісніше пов’язувати історію філософії та історію наук, точніше – історію загальної взаємодії наукових ідей (завдання, яке, безумовно, залишається актуальним і сьогодні). Теорія пізнання розглядається як “логіка у широкому сенсі” і наближається до методології науки – вона “повинна досліджувати *логічний* розвиток пізнання, пояснюючи виникнення наукових понять на підставі загальних законів мислення” [4, с.160]. При цьому розрізняється *загальна теорія пізнання* і *вчення про методи*, пов’язане із застосуванням цього загального вчення в різних галузях наукового дослідження.

Учення про принципи, яке В.Вундт готовий, за традицією, називати *метафізикою*, власне і має виконувати визначене вище основне завдання філософії: “подати в їх систематичному зв’язку загальні результати окремих наук і поєднати їх в одну несуперечливу систему” [4, с.160]. Саме в цьому основному пункті його загальної науково-філософської класифікації В.Вундту доводиться виявити неабияку спритність, щоб не потрапити на “хибну дорогу” апіорних метафізичних систем, і в той же час зберегти бодай якийсь власний предмет філософського знання. Останній фактично зводиться до методу, а саме до критичної обробки тих “передумов метафізичного характеру”, або “метафізичних гіпотез”, що виникають в емпіричних науках. Філософія відіграє роль своєрідної платформи, на якій ці метафізичні гіпотези різних наук приводяться до якогось загального знаменника через процедуру взаємної перевірки, а також фільтрації через загальні теоретико-пізнавальні підстави. При цьому загальне вчення про принципи фактично розчиняється у своїй спеціальній частині, а саме в окремих філософських галузях, які виступають ніби посередниками між цією загальною метафізикою (яка, таким чином, постає не змістовним ученням, а своєрідною процедурою перевірки й критики) і найважливішими відділами окремих наук. Тут уже не треба нічого вигадувати – ідеться про *філософію математики*, *філософію наук про природу* і *філософію наук про дух*, які, у свою чергу, поділяються на філософії окремих наукових дисциплін, повністю віддзеркалюючи розглянуту вище класифікацію наук [див. 4, с.161].

Цілком зрозуміло, що психологія знову виходить тут на перший план – адже філософія наук про дух, або, як її прямо називає В.Вундт, “філософська психологія”, має на меті “обґрунтувати на підставі фактів психології та за допомогою теорії пізнання струнке розуміння духовного життя” [4, с.161]. Сюди відносяться і спеціальні розділи, пов’язані з окремими проявами духовного життя: *етика*, *філософія права*, *естетика*, *філософія релігії*, *філософія історії*. Згадаємо тут відзначений вище “принцип включення”, згідно з яким більш конкретні науки не можуть елімінувати і включають у себе знання наук більш абстрактних – із цієї точки зору філософська психологія, як і науки про дух, виявляє й узагальнює найбільш повну “реальність досвідного світу”.

Філософія, таким чином, постає не стільки загальнонауковою картиною світу, що, власне, декларувалось В.Вундтом, скільки загальнонауковою і спеціальнонауковою методологією, яка не тільки структурується на зразок спеціальних наук, але фактично й залежить від них, адже може базуватись лише на досвідному знанні. Натомість психологія набуває не тільки самостійного наукового статусу, але й посідає специфічне й ключове місце як серед емпіричних наук, так і серед філософських дисциплін. Емпірична психологія постає засадничою наукою серед наук про дух, а в силу “принципу включення” знаходиться в тісному взаємозв’язку із природничими науками (тому для В.Вундта емпірична психологія – це, перш за все, психофізіологія) і, відповідно, більш повно та адекватно відтворює досвідні реалії. Філософська психологія, здається, має нижчий статус відносно теорії пізнання і метафізики, але насправді, у силу особливо “проблематичного стану” останньої, також посідає панівне положення серед спеціальних філософських галузей. Наукова філософія В.Вундта, таким чином, опиняється в сутнісній залежності від емпіричних наук взагалі і від емпіричної психології зокрема, користуючись відомим із середньовіччя (хоча й

в іншому зв'язку) образом, виступає їх “служницею”. У цьому своєму позитивістському емпіризмі В.Вундт, як зазначав ще Вол.Соловйов, суперечить сам собі, а точніше – кантіанським елементам свого світогляду, оскільки “забуває прийняте ним розрізнення між формою і матерією пізнання” [див. 7].

Зазначимо насамкінець, що встановлення такого співвідношення між філософією і психологією мало важливе значення для розвитку філософського психологізму у ХІХ столітті, хоча само по собі ще не означало повного поглинання філософії психологією. Більше того, В.Вундт зовсім не поділяв, як справедливо зазначають російські дослідники, “методологічних настанов психологічного редукціонізму” [див. 6], і це можна добре прослідкувати в його системі наукової філософії (хоча це вже завдання іншої статті). І все ж самовизначення психології, здійснене вченим-психофізіологом, неминуче, при всій задекларованій об'єктивності автора, підносило психологічні науки до розряду загальнонаукової, а відповідно, і філософської методології.

Значення В.Вундта як філософа, говорячи словами Вол.Соловйова, “вельми відносно”, хоча у свій час він, безперечно, “посідав одне з перших місць” серед творців різноманітних філософських систем (і, до речі, був учителем цілої низки нової генерації таких мислителів, серед яких Е.Гуссерль, Р.Авенаріус, К.Твардовський), його розуміння філософії об'єктивно сприяло поглибленню її кризи на межі ХІХ–ХХ століть, пов'язаної з пошуком власного предмета у зв'язку з відокремленням позитивних наук, зокрема й психології. У цьому відношенні історико-філософське значення доробку німецького вченого є, скоріше, негативним, хоча його внесок у “філософські науки про дух”, які в сьогоднішній класифікації відносяться скоріше до філософської антропології та філософії культури або до соціальної філософії та філософії історії, є незаперечним.

1. Бэкон Ф. Сочинения : в 2 т. / Ф. Бэкон. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Т. 1. – М. : Мысль, 1977. – 567 с.
2. Вентцель К. Н. Система философии Вундта / К. Н. Вентцель // Вопросы философии и психологии. – 1892. – Кн. 11, Отдел второй. – С. 1–23.
3. Вундт В. Проблемы психологии народов / В. Вундт // Вундт В. Психология народов. – М. : Эксмо ; С.-Пб. : Terra Fantastica, 2002. – С. 9–116.
4. Вундт В. Система философии / В. Вундт // Вундт В. Психология народов. – М. : Эксмо ; С.-Пб. : Terra Fantastica, 2002. – С. 117–863.
5. Історія філософії : Словник / за заг. ред. В. І. Ярошовця. – К. : Знання України, 2005. – 1200 с.
6. Подвойский Д. Г. Социологические идеи Вильгельма Вундта / Д. Г. Подвойский, Л. М. Хайруллина. – Режим доступу : <http://www.nir.ru/sj/sj2-01pod.html>.
7. Соловьёв Вл. Вундт / Владимир Соловьёв // Энциклопедический словарь / изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. – Режим доступу : <http://www.brockhaus.ru/text/024/199.htm>.

In clause the concept of a parity of psychology and philosophy of known German philosopher XIX – beginnings XX century W. Wundt in a context of the general structure of its system of scientific philosophy and the classification of sciences connected with it is considered.

Key words: metaphysics, scientific philosophy, psychology, classification of sciences.